

Noted that at the end of XX – beginning of XXI century, when the emblem of era becomes tourism, in modern Ukraine was represented a large number of works, devoted to the image of the hero-traveler and the main motives of his journey. Examples can be works of Y. Andruhovych, S. Zhadan, I. Rozdobudko, S. Pyrkalo, M. Ryabchuk, A. Chapaya.

Thus, history review of Ukrainian trip literature showed that travel plays an important role both in Ukrainian literature and in culture, and is a crucial factor for understanding the mentality and outlook of people of the time when it was created. Travel literature in all its genre diversity promoted genesis and formation of tourism as a social and cultural phenomenon.

Key words: travel, travel writing, tourism, culture, Ukrainian literature

УДК 008 (394: 2-18)

Тетяна Іллівна Гаєвська
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

ГЕНЕЗА ТА СТАНОВЛЕННЯ ФЕНОМЕНА МОРАЛІ

У статті аналізується мораль як універсальний феномен історичного розвитку суспільного та індивідуального способу життєдіяльності. Доведено, що мораль є одним з основних типів соціальної регуляції, своєрідним способом організації реального процесу людської життєдіяльності. Об'єктивні потреби суспільства, фіксуючись в звичаях, приймають форму оцінок, загальних правил і практичних приписів у вигляді моралі.

Ключові слова: мораль, звичай, моральність, етика.

Протягом всієї історії людства існували умови соціальної стабільності, які були показником наявності духовних основ життєдіяльності. Такою умовою і показником є мораль. Зростання аморалізму є закономірною тенденцією будь-якої нежиттєздатної соціальної системи, а моральна деградація особистості рівнозначна людському самознищенню. Активізація ролі моралі у системі основних принципів організації життєдіяльності завжди призводила до зняття або зниження гостроти суперечностей у суспільному та особистому житті людства.

Розробка обраної теми потребувала звернення до різних груп джерел і наукових праць. У науковій літературі можна знайти достатню кількість напрацювань, присвячених різним аспектам вивчення моралі. Серед них у більшості праці філософів, соціологів, фольклористів, істориків, етнографів, культурологів та інших представників соціально-гуманітарного знання. Всі вони розглядають різні аспекти такого багатозначного феномена, як мораль, яке, в свою чергу, включене у більш широке поняття "моральна культура".

Метою статті є дослідження народної моралі як універсального феномена історичного розвитку суспільного та індивідуального способу життєдіяльності людини на основі виділення специфічних характеристик та аналізу конкретно-історичних її форм, що може стати основою подальшого розвитку культури. Задля цього треба проаналізувати конкретно-історичні форми існування моралі. В основі нашого дослідження – аналіз філософської, культурологічної та етнографічної літератури.

Певні аспекти і прояви моралі завжди досліджувались у класичній філософії. Народна мораль стала одним із важливих об'єктів вивчення багатьох напрямів і теорій некласичної філософії, серед яких: філософія життя, феноменологія, аксіологія, філософська антропологія, філософська герменевтика, філософія культури, персоналізм та ін. В конкретних гуманітарних науках аналізуються певні процеси як колективної, так і індивідуальної моралі.

Філософський спадок Платона, Аристотеля, Епікура, Сенеки, Августина Блаженного, Монтеня, Паскаля і багатьох інших мислителів залишається й сьогодні актуальним саме в своїй етичній частині. Теоретична спадщина І. Канта склала важливу спрямовуючу вісь подальшого аналізу специфіки моралі перш за все тому, що в його працях вперше були виділені загальні характеристики моралі, розглянута її відмінність від звичаю, права, релігії. Значну роль у поглибленні етичної проблематики відіграє логіка і науково-понятійний апарат низки праць Г. Гегеля. Насамперед це стосується аргументації, пов'язаної з необхідністю понятійного розведення термінів "мораль" і "моральність". В різних працях Гегеля, залежно від дослідницьких завдань, їх понятійний зміст і характер взаємозалежності не завжди є тотожними. Суттєвим для класичної традиції стало все понятійне багатство змісту як "моралі", так і "моральності", відпрацьоване Гегелем у процесі діалектичного розгляду людського духу, історії, права.

Надзвичайно багата філософсько-етична спадщина російських і українських філософів другої половини XIX – першої чверті XX ст., що працювали на зарубіжжі. Вона заклала основи оригінального і системного підходу до поняття моралі. Так, розгляд моралі як складного, цілісного утворення розглядається у працях В. Соловйова, М. Бердяєва, Л. Карсавіна. Основоположні поняття моралі розробляються у творах С. Булгакова, Є. Трубецького, С. Трубецького, С. Франка, П. Флоренського, М. Лосського, І. Ільїна та дають змогу утримувати, зберігати та розвивати глобальні ідеї класичної філо-

софської парадигми. Суттєво збагачує сучасні наукові пошуки повернення до нової інтерпретації культурної спадщини Г. Сковороди, Д. Чижевського, П. Юркевича, І. Франка та ін.

Важливе значення для побудови логіки дослідження мали праці етиків радянського періоду 70-80-х років ХХ ст. (Л. Архангельського, Р. Апресяна, В. Бакштановського, А. Гусейнова, Н. Головки, Є. Дубко, О. Дробницького, В. Жямайтиса, Р. Жибайтиса, В. Іванова, В. Коблякова, Л. Коновалової, С. Лаптенка, В. Несаваса та ін.).

Праці з культурології, що стосуються сфери моралі (які стали вже класичними, особливо з первісної культури) Д. Фрезера, Е. Тайлора, К. Леві-Строса, М. Мід та праці з філософії культури В. Віндельбанда, Г.Ріккєрта, В. Дільтея, Г. Зіммеля, Р. Кронера, О. Шпенглера, Е. Кассіра, А. Вебера, Е. Трьольча допомагають у дослідженні народної моралі.

Культурологічні дослідження, присвячені різним типам і видам людського "життя", їх особливостям, багатоманітності та самоцінності, виконують важливу роль, тому що ставлять перепони надмірній абстрактності, логічному формалізму.

Особливе значення для розуміння сутності культури, окремих її етапів і форм, логіки розвитку моралі і моральності мають сучасні дослідження вчених України – О. Александрової, С. Безклубенка, І. Бичка, М. Булатова, В. Горського, Б. Головка, В. Іванова, А. Лоя та ін.

Дослідження С. Аверінцева, М. Бахтіна, М. Барга, Л. Баткіна, В. Біблера, А. Гуревича, Ф. Кессиді, О. Посева, Ю. Лотмана, Д. Лихачова, М. Стеблін-Каменського, А. Тахо-Годі, В. Уколової та ін. розширили уявлення про особливості світу культури, еволюцію і побудову його реальних історичних форм.

Розуміння морально-психологічних характеристик особистості у працях К. Абульханової-Славської, А. Бодалева, І. Кона, М. Лісіной, В. Роменця, С. Рубінштейна та ін. вносить у контекст дослідження реальні параметри особистісного буття у визначенні особливостей творчого потенціалу особистості як суб'єкта моральної культури.

Відтак, в ХХ–ХХІ столітті досягнуті певні успіхи на шляху теоретичного усвідомлення суттєвих характеристик людської природи, однак її моральний аспект залишився одним із найбільш проблематичних. Моральна суть і суспільного, і особистісного буття віддзеркалюється у крайніх, часом несумісних формах: або у формі апеляції до деякої буденної самоочевидності, або до технологічно-операційного аспекту вчинку, або до невербальних інтуїтивних досягнень і смислів.

Для з'ясування гносеологічної природи розуміння моралі простежимо, яке місце займала ця категорія в етичних системах філософів-культурологів. Їх погляди на мораль, еволюцію та етичні норми вже детально висвітлені в науковій літературі, але існуючі трактування вимагають і сьогодні уваги дослідників, оскільки змінились умови життя. Це має першорядне значення для розуміння того, яке місце займає народна мораль у різних культурних системах. Сучасні науковці визнають, що навіть древні мислителі, створюючи наукові поняття про мораль, переборюючи релігію й містику, часто виходили з стихійно-матеріалістичних і раціоналістичних поглядів народу. Отже, можна говорити про певний вплив народного світогляду й філософії на творення окремих етичних систем і принципів, особливо в XV–XVI ст. – в епоху Відродження на західно-європейських землях. Гадаємо, що цей процес відбувався в певних межах й у західних і східних слов'ян у часи реформаторства і єресі, як свідчить історичний та етнографічний матеріал.

Термін "етика" етимологічно походить від старогрецького слова *ethos*, яке спочатку означало місцеперебування або спільне житло і вперше згадується в поемі Гомера "Іліада". Згодом воно набуло нових значень – звичай, темперамент, характер, спосіб мислення. Антична філософія надала йому термінологічний сенс, позначивши ним природу, стійкий характер того чи іншого фізичного чи соціального явища. Історія слова "етос" зафіксувала важливе спостереження, що звичаї і характери людей народжуються в спільному житті, або, кажучи мовою сучасної соціології, просторова близькість викликає атракцію (взаємне тяжіння індивідів один до одного).

Відштовхуючись від значення етосу як характеру (темпераменту), Аристотель утворив прикметник "ethicos" (етичний). Ним він позначив особливу категорію людських чеснот, а саме чесноти характеру (мужність, поміркованість та ін.), які відрізняються від чеснот розуму або діано-етичних чеснот. Для позначення науки, яка вивчає етичні чесноти, Аристотель утворив новий іменник "ethice" (етика), що зустрічається в назвах його відповідних творів ("Велика етика", "Нікомахова етика", "Евдемова етика"). Отже, з IV ст. до н. е. етична наука отримує своє ім'я, яке носить і дотепер.

Історія поняття "етика" повторюється і на римському ґрунті. Умовним латинським аналогом слова "ethos" є слово "mos" (*moris*), яке також означає вдачу і характер людини, одяг та моду, звичай і порядок. Римські філософи, орієнтуючись на грецький досвід і посилаючись на Аристотеля, утворили від слова "mos" прикметник "moralis" (що відноситься до характеру, звичаїв), а від нього пізніше виникає термін "moralitas" (мораль). Відтак, за етимологічним змістом грецьке "ethice" і латинське "moralitas" збігаються. Ці поняття народилися не в стихії народної свідомості, а були утворені філософами для позначення певної галузі дослідження.

З часом поняття етика й мораль стали загальнопоширеними. При цьому термін етика зберіг своє первісне аристотелівське значення і досі позначає здебільшого науку. Під мораллю ж розуміють переважно предмет науки етики, реальне явище, що нею вивчається.

У деяких європейських мовах поряд з запозиченим терміном "мораль" існують власні слова для позначення того ж явища: в російській мові – "нравственность", в німецькій – "Sittlichkeit".

У старослов'янській мові першоосновою цього поняття є слово "норов" (звичай, спосіб дії, характер, вдача), що походить від старослов'янського "нрав" (те, що до вподоби). Обидва ці слова зафіксовані в "Лексиконі" Ф. Полікарпова (1704) і включені в давньоруський словник І. Срезневського. Слово "нравний" вперше зустрічається в словнику І. Нордстета (1780), а прикметник російського слова "нравственность" – у словнику Академії Російській (1793).

У білоруській мові аналогом слова нрав є слово – абычай (звичай – укр.), а аналог слова нравственность (рос.) – абычайнасьць (звичаєвість), що означає – мораль – моральний – моральны [13].

Аналогічна послідовність простежується в історії виникнення відповідних німецьких термінів. За свідченням авторів класичного тлумачного словника німецької мови братів Грімм, на початку XIII ст. виникає слово "Sitte" (звичай, звичаї), від якого пізніше (в XIV ст.) виникає прикметник "sittlich" (нравственно – рос.). Тільки в XVI ст. утворюється іменник "Sittlichkeit" (нравственность – рос.).

Проблема в тому, що в українській мові німецьке поняття die Sittlichkeit (рос. нравственность) на протиположності (Moralität, рос. моральность) неможливо було калькувати за російським зразком, де абстрактне поняття створюється на протиставленні значень повноголосної та неповноголосної форм (нравственность, але норивистость). Тому радянські вчені, орієнтовані на "злиття мов", були вимушені триматися одного слова моральність на позначення двох досить різних філософських понять. Sittlichkeit можна приблизно вважати звичаєвою інтерпретацією абстрактних моральних цінностей. [Sitte нім. "звичай", а Moral від лат. moralis < mos (moris) теж "звичай".]

Здається, "моральність" як переклад Sittlichkeit не тільки не є прозорим, а й затемнює справжній зміст терміна. Воно виразно вказує на зв'язок з "мораллю" і "моральним", але слугує хибному враженню, ніби поняття Sittlichkeit є похідним від Moralität і утворюється на пізнішій стадії рефлексії. Цей нюанс співвідношення слів "моральний" – "моральнісний" і пояснює Sittlichkeit як певну "інтерпретацію моральності". Але ті, хто запровадив таке розрізнення в німецькій, мали на увазі якраз протилежне: Sittlichkeit є радше протоморальністю. "Sittlichkeit" мало відображати етнічне, звичаєве, питоме, конкретне, навіть дорефлексивне – "добрий звичай" певного народу. Питома німецькість, "народність" слова Sittlichkeit вдало передає цей відтінок. У нашій мові, можливо, пасувало б і "доброзвичайність".

Натомість Moralität постає на стадії абстрагування і універсалізації уявлень про добре і зле різних народів. Тому й термін на позначення цього поняття – виразно книжковий, міжнародний. Зрозуміло, що й Moralität походить від латинського moralis, а те від mos – звичаю. Але очевидність цього зв'язку вже втрачено. Тому й зручно передавати різницю між абстрактним і конкретним поняттями, застосовуючи слова, одне з яких уже не відсилає, а інше, навпаки, вочевидь відсилає до "звичаю".

Очевидно, існувало два виходи – калькувати німецьке слово (проблеми зі словами звичаєвість, звичайність тощо) або знайти інший спосіб. Тому спробували використовувати на слов'янській манер: нравність, обичаєвість, обичайність. У сучасному великому тлумачному словнику сучасної української мови пояснюється слово обичайність як звичайний і вихований. Але зрозуміло, що цей термін не набув широкого поширення. І сьогодні у філософських текстах часто можна зустріти моральнісність та моральність, що позначають, відповідно, Sittlichkeit та Moralität, або morality та moral.

Отже, у німецькій мові слово Moralität має синонім – Sittlichkeit, у російській поряд із поняттям мораль уживається нравственность. У старослов'янській мові існувало слово обичайність, що застосовувалося до сфери людських звичаїв і взаємин. Нині, однак, в ужитку скалькований з латини термін "моральність".

Легко помітити, що українські, російські та німецькі терміни в загальному повторюють історію латинського слова "moralitas" з тим істотним збагаченням, що вони з самого початку вживаються переважно або винятково для позначення реальних процесів, а не науки. Ці терміни – не штучний продукт творчості філософів, а мають природне походження.

Отже, історія термінів підводить до першого узагальнення: етика – наука про мораль (моральність). На рівні емпіричної фіксованості мораль постає у двох основних формах: а) як особистісні властивості, іменовані зазвичай моральними якостями (мужність, чесність, щедрість, стриманість тощо); б) як сукупність суспільних норм поведінки (не кради, не убий тощо) і оціночних понять (добро, справедливість та ін.). Моральні якості характеризують особистість з точки зору її здатності спілкування із подібними собі, жити в суспільному житті. Коли про індивіда говорять, що він простий, скромний, уживчивий, то йдеться про такі властивості, які виявляються в його взаємовідносинах [2, 9-11].

У сучасній, зокрема філософсько-етичній літературі, є два різних підходи до вирішення конкретних питань походження моральності.

Значна група російських науковців (А. Шишкін, С. Уткін, В. Зибковець, В. Іванов, І. Рибакіна) виводять моральність з перших форм трудової діяльності, припускаючи, що виробництво неможливе без того, щоб воно не породжувало моральні відносини. Вони бачать витoki моральності у перетворенні інстинктивної поведінки тварин предків в усвідомлені дії прадавньої людини, розглядають її як першу форму суспільної свідомості, що виникає одночасно з виникненням людського суспільства [14, 58–59; 6, 51–52]. Інші або залишають питання про походження моральності відкритим (напр., А. Спіркін в книзі "Походження свідомості"), або вирішують його по-іншому. Так, Ю. Давидов у книзі "Праця і свобода" говорить про тисячолітню практику первісної орди, коли моральності як форми суспільної свідомості не існувало [3]. Ця точка зору нам здається більш прийнятною.

Передумовою моральності є усвідомлення людиною власної діяльності. Адже це в рівній мірі відноситься до всіх форм духовного життя. Моральність в якості своєї передумови має не просто усвідомлення, а певну ступінь його розвитку. Дослідження процесу походження моральності потрібно починати не з родового суспільства, як це зазвичай робиться у нашій науковій літературі, а з первісного стада, орди, тобто зі справжньої первісності.

Прадавня людина жила в оточенні великих, хижих або стадних тварин, кістки яких знаходять разом з людськими останками [12, 90–95, 127–128, 170–172]. Але вчені звернули увагу на той факт, що типові знаряддя тієї епохи (шельські або ашельські рубила і мустьєрський гостроконечник), які могли використовуватися як металеві зброя, а також інше мисливське озброєння (дубини і списи) були занадто недосконалі для безпосередньої боротьби з такими, наприклад, гігантськими тваринами, як мамонт, носоріг та ін. [4, 172; 7, 21–22]. Проте міркування про роль м'ясної їжі в становленні людини і безпосередньо археологічні дані говорять, що дикун полював на великих тварин [15, 81]. Ця невідповідність пояснюється тим, що недостатність і принципова обмеженість знарядь праці викликала до життя особливу продуктивну силу, силу спільності. Окрема людина, якщо навіть вона і мала у надлишку відомі тоді знаряддя праці, не змогла б добути собі засоби до існування в тих природних умовах. Це могла зробити тільки певна спільність людей. Сила спільності, "колективні дії стада" (Ф. Енгельс) були умовою виходу людини з тваринного стану.

У первісному стаді був відсутній природний поділ праці. Про це насамперед свідчить універсальний характер знарядь праці. Ручне рубило, наприклад, призначене для різноманітних функцій – удару, різання, пиляння тощо. Ще його можна було використовувати як для добування коренеплодів, так і для проникнення в дупла дерев. Використання однією людиною цих знарядь було пристосоване для виконання різних функцій, які стали згодом особливим обов'язком окремих статей. І тільки до кінця мустьєрської епохи спостерігаються варіації у формі знарядь. Взагалі поділ праці передбачає порівняно розвинений рівень продуктивних сил. Про відсутність природного поділу праці в цей період свідчить і С. Замятнін – на підставі вивчення мистецтва пізнішого, ориньякського періоду [5, 54].

Ще однією характерною рисою первісної спільності є те, що воно не знало сім'ї, а, краще кажучи, не існувало ніяких заборонних дій у взаєминах статей. Це, здається, найбільш безспірне явище нижньопалеолітичної епохи, і аргументи на користь проміскуїтету, розвинені Ф. Енгельсом у праці "Походження сім'ї", зберігають повну силу. Суспільний сенс цієї першої людської форми шлюбних відносин полягав у тому, що ні сімейна відособленість, ні почуття ревності, ні уявлення про кровозмішення (все це розвинулося пізніше) не протиставлялися індивіду первісного стада.

Отже, є всі підстави говорити про відсутність істотних соціальних відмінностей між людьми, об'єднаними стадом. Прадавня людина розчиняється у своєму оточенні і ще не має своєї соціальної індивідуальності. "Рівність" тут абсолютна, наскільки це взагалі можливо при статеві-вікових відмінностях, вони є єдиними відмінностями, відомими первісному стаду. "Людина, – пише К. Маркс, – відокремлюється як індивід лише силою історичного процесу. Спочатку він виступає як суспільна істота, племінна істота, стадна тварина" [9, 30].

З усього цього випливає, що єдиною індивідуальністю того часу було стадо. Воно є для прадавньої людини єдиним і безумовним кордоном в його ставленні до самого себе і у взаєминах з іншими стадами. Діяльність, вчинки стадної людини здійснювались без свідомого вибору і виступали як наслідок жорстокої необхідності. Природна межа життя і смерті визначала як організацію суспільства, так і весь життєвий цикл прадавньої людини. Інші додаткові сили були зайві. Тому ми не знаходимо мораль у сучасному розумінні слова як особливу форму суспільної свідомості, а як колективну волю, відмінну від окремого індивіду.

Безумовно, в первісному стаді були певні правила та регламентація життя. Ці правила, наскільки можна здогадуватись, визначалися безпосередньо природними умовами існування, потребами виробничого процесу, були викликані необхідністю спільних трудових дій, але вони аж ніяк не були призначені для регулювання соціальних протиріч, для приведення приватних бажань окремих індивідів до спільного знаменника колективних інтересів. Вони були радше природно-виробничими вимогами (наприклад, правила підтримки вогню, практика оброблення туш тварин і розподілу їжі тощо). Щодо цих правил і вимог до регламентації, то індивід не мав ніякої свободи вибору, а тому їх не можна розглядати як моральні. Але вони утворюють ту базову основу, з якої згодом виокремлюється соціальний індивід, особистість, як наслідок – виникає мораль. Причому цей процес, як можна судити з неандертальських поховань та інших археологічних даних, починається вже на останніх етапах розвитку первісного стада.

З ростом продуктивних сил і остаточним оформленням фізичного типу сучасної людини в історії первісного суспільства відбувається корінний перелом, що виразився насамперед у переході від стадності до родової структури.

В якості основного елемента родової структури виступає така спільність, яка в принципі не може існувати поза міцними відносинами хоча б з однією з інших спільностей, оскільки рід виникає як екзогамне об'єднання. Роди, об'єднані в племена, а згодом і союзи декількох племен – це колективи з міцними і постійними господарськими шлюбними та іншими громадськими зв'язками, а тому відносини між ними не можуть регулюватися старими методами необмеженої боротьби. Але водночас це самостійні і відокремлені групи зі своїми приватними інтересами, які нерідко стикаються з інтересами інших

родових груп, тому стосунки між ними не можуть будуватися за законами внутрішньо-стадних взаємин. У цей період у безликій масі стадних людей з'являються перші соціальні штрихи, відокремлюється індивід від суспільства, поки що як представник роду.

Соціальний кругозір стадної людини був обмежений межами первинного (і єдиного) виробничого об'єднання, в рамках якого протікало його життя. Все, що виходило за межі його стада, разом з тим виходило і за межі людського. З переходом до роду цей кругозір розширюється до сфери людського і входить вже в інший рід (або роди) племені, хоча у вузькому виробничо-господарському сенсі вони самотійні. Ми тут бачимо не звичайну зміну соціальних відносин, а витoki всесвітньо-історичного руху, на шляху якого будуть конфедерації племен, народи, держави, нації, співдружності націй.

З появою різних взаємопов'язаних родів виникає і проблема регулювання інтересів роду і племені, проблема підпорядкування приватних дій окремих індивідів загальним інтересам усього племені, тобто з'являється реальна підстава, на якій повинна розвинути моральність як особлива сфера племенної свідомості. Відтак, безпосереднім джерелом моральності слугує виокремлення соціального індивіда (який на даному етапі виступає як представник окремого роду, на відміну від представників інших родів), розвиток свободи людини, подолання його залежності як від природи, так і від суспільства, становлення самого відношення: особистість – суспільство.

Наступним кроком на шляху зростання особистості є природний поділ праці, коли фізична відмінність між чоловіком і жінкою переходить в соціальну відмінність завдяки тому, що між ними відбувається поділ суспільних функцій. Чоловік займається виключно полюванням і згодом скотарством, а жінка – збиранням і домашнім господарством.

У матеріальному становищі людини з'являється щось особливе, приватне, в нових умовах життя виникає щось відмінне від умов життя всієї спільності. Людина, залежно від статевої приналежності, отримує виключне право власності на певні галузі суспільного виробництва, але втрачає право власності в інших галузях. Ця відмінність відбиває взаємозалежність та єдність, оскільки суспільство може існувати лише як цілісний організм, як сукупність всіх галузей виробництва. "Разом з поділом праці, – писали К. Маркс і Ф. Енгельс, – отримується і протиріччя між інтересами окремого індивіда або окремої сім'ї та спільним інтересом всіх індивідів, що знаходяться в спілкуванні один з одним" [10, 31]. На цій основі виникають правила, звичаї, моральні норми, покликані урегулювати інтереси окремих суспільних груп людей, в даному випадку чоловіків і жінок як виразників різних соціальних інтересів із загальними завданнями колективу. Це підтверджується етнографічними матеріалами. У корінних племен Австралії громадська межа між чоловіками і жінками, між дорослими і підлітками підкреслювалася системою обрядів [11, 175]. До цього зводиться також спеціфічний сенс обрядів ініціації, існуючих у всіх первісних племен.

Істотним етапом зростання ролі моралі у суспільстві є виникнення сім'ї та розвиток моногамних відносин між чоловіком і жінкою. З одного боку, поступово звужується коло шлюбних відносин шляхом виключення навіть найвіддаленіших родичів до того часу, поки не виділиться одна шлюбна пара, з іншого боку, утримання і виховання дітей стає спеціальною задачею сім'ї, оформлюється господарський осередок. Обидві лінії розвитку призводять до одного й того ж результату: сім'я стає самотійною соціальною організацією, індивід як окрема особистість виокремлюється з товариства.

З появою родини моральність піднімається на нову, більш високу, ступінь. Попередні обмеження (помста, обмеження участі жінок в житті громади, виховання дітей) відокремлювали людину від суспільства як представника самотійної, відмінної від колективу, але все ж дуже великої групи людей. Тепер же обов'язок захисту власного життя переходить до сім'ї, до окремої людини. Але це вже є свідченням розпаду родового суспільства. Цей аспект питання – несумісність колективізму роду з сім'єю, роздроблення цілісного колективу на безліч окремих сімей – є для нас найважливішою у розгляді проблеми. Безперечно, правий П. Лафарг, коли говорить: "Виникнення індивідуальної сім'ї, спочатку у формі матріархальної, а потім у формі патріархальної, підірвало комунізм роду [8, 51].

Виокремлення соціального індивіда всередині громади і оформлення моральності в особливу форму суспільної свідомості має, однак, у родовому суспільстві свою межу і свою специфіку.

Отже, особливість первісного стада полягає в тому, що в цей час відбувається становлення суспільства. У цю епоху, в кращому випадку, ми можемо говорити лише про деякі передумови моральності, а скоріше розглядати виникнення певних правил і звичаїв.

Подолання протиріччя первісного стада йде двома лініями. Перш за все це зміна характеру суспільних відносин. Втрачається жорстока однозначна необхідність, починають проявлятися громадські, у власному розумінні слова закономірності, які припускають індивідуальну активність. Одночасно долається інстинктивний механізм поведінки. Людина стає суспільною, суспільні відносини стають людськими. На цій основі виникає моральність як ланка між індивідом і громадською тенденцією, як особлива сфера суспільної свідомості, як сума вимог суспільства до окремих індивідів, як форма усвідомлення людиною свого суспільного призначення, як один з нових, соціальних механізмів поведінки. Походження моральності безпосередньо пов'язано з формуванням особистості, із зародженням та ставленням особистості і суспільства [1, 57–65].

Отже, мораль є одним з основних типів соціальної регуляції, своєрідним способом організації реального процесу людської життєдіяльності. Об'єктивні потреби суспільства, фіксуючись в звичаях, приймають форму оцінок, загальних правил і практичних приписів у вигляді моралі.

Література

1. Гусейнов А. А. Проблема происхождения нравственности (На материале развития института кровной мести) // Гусейнов А. А. // Философские науки. – 1964. – № 3. – С. 57–65.
2. Гусейнов А.А. Введение в этику / А.А. Гусейнов. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 208 с.
3. Давыдов, Ю. Труд и свобода / Ю.Давыдов. – М.: Вища школа, 1962. – 132 с.
4. Ефименко, П. П. Первобытное общество / П. Ефименко. – К.: АН УССР, 1953. – 636 с.
5. Замятнин С.Н. Очерки по палеолиту /Замятнин С.Н. // АН СССР Ин-т археологии. – М.-Л.: Изд-во АН СССР 1961. – 176 с.
6. Иванов В. Г. Очерки марксистско-ленинской этики / В.Г.Иванов, И.В. Рыбакова. – Л.: Изд. Ленингр. гос. ун-та, 1963. – 528 с.
7. Косвен М. О. Очерки истории первобытной культуры / М. О. Косвен. – М.: Издательство АН СССР, 1957. – 241 с.
8. Лафарг П. Происхождение и развитие собственности: В изложении Бернштейна: Пер. с нем. – О.: Изд. кн. изд-ва "Освобождение труда", тип. Л. Шутака, 1906. – 72 с.
9. Маркс К. Формы, предшествующие капиталистическому производству // Соч./ К. Маркс, Ф.Энгельс. – 2-е изд.- Т.46. Ч.1.- М.: Гос.изд-во полит.лит-ры, 1959. – 176 с.
10. Маркс К. Немецкая идеология. Критика новейшей немецкой философии в лице её представителей Фейербаха, Бауэра и Шtirнера и немецкого социализма в лице его различных пророков // Соч./ К. Маркс, Ф.Энгельс. – М.: Политиздат, 1955. – Институт Маркса-Энгельса-Ленина-Сталина при ЦК КПСС. – 625 с.
11. Народы Австралии и Океании / Под редакцией С. А. Токарева, С. П. Толстова. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1956. – 854 с.
12. Осборн Генри Ф. Человек древнего каменного века. Среда, жизнь, искусство /Осборн Генри Ф. // Пер. с англ. яз. под ред. и с доп. антрополога АН Б. Н. Вишневого, с прил. статьи "Доисторический человек в России". – Л., 1924. – 527 с.
13. Тэрмінолєгія лєгікі і псыхолєгіі. Менск: Інбелкульт, 1923. [Електронний ресурс] // Тэрмінолєгія лєгікі і псыхолєгіі: – Режим доступу: <http://www.slounik.org/bnt04/>
14. Шишкин А. Ф. Основы марксистской этики: [учеб. пособие для вузов] / А.Ф. Шишкин ; Ин-т междунар. отношений. – М. : Изд-во ИМО, 1961. – 528 с.
15. Якимов В. П. Ранние стадии антропогенеза. Происхождение человека и древнее расселение человечества /Якимов В. П. // Труды Института этнографии. Новая серия. – Т. 16. – М., 1951. – 256 с.

References

1. Guseynov A. A. Problema proiskhozhdeniya npravstvennosti (Na materiale razvitiya instituta krovnoy mesti) //Guseynov A. A. // Filosofskiye nauki. – 1964. – № 3. – S. 57–65.
2. Guseynov A.A. Vvedeniye v etiku / A.A. Guseynov. – M.: Izd-vo MGU, 1985. – 208 s.
3. Davydov, Yu. Trud i svoboda / Yu.Davydov. – M.: Vishcha shkola, 1962. – 132 s.
4. Efimenko, P. P. Pervobytnoye obshchestvo / P. Yefimenko. – K.: AN USSR, 1953. – 636 s.
5. Zamyatnin S.N. Ocherki po paleolitu /Zamyatnin S.N. // AN SSSR In-t arkhologii. – M.-L.: Izd-vo AN SSSR 1961. – 176 s.
6. Ivanov V. G. Ocherki marksistsko-leninskoy etiki / V.G.Ivanov, I.V. Rybakova. – L.: Izd. Leningr. gos. un-ta, 1963. – 528 s.
7. Kosven M. O. Ocherki istorii pervobytnoy kultury / M. O. Kosven. – M.: Izdatelstvo AN SSSR, 1957. – 241 c.
8. Lafarg P. Proiskhozhdeniye i razvitiye sobstvennosti: V izlozhenii Bernshteyna: Per. s nem. – O.: Izd. kn. izd-va "Osvobozhdeniye truda", tip. L. Shutaka, 1906. – 72 s.
9. Marks K. Formy, predshhestvuyushchiye kapitalisticheskomu proizvodstvu // Soch./ K. Marks, F.Engels. – 2-e izd.- T.46. Ch.1.- M.: Gos.izd-vo polit.lit-ry, 1959. – 176 s.
10. Marks K. Nemetskaya ideologiya. Kritika noveyshey nemetskoй filosofii v litse yeye predstaviteley Feyerbakha, Bauera i Shtirnera i nemetskogo sotsializma v litse yego razlichnykh prorokov // Soch./ K. Marks, F.Engels. – M.: Politizdat, 1955. – Institut Marksa-Engelsa-Lenina-Stalina pri TsK KPSS. – 625 s.
11. Narody Avstralii i Okeanii / Pod redaktsiyey S. A. Tokareva, S. P. Tolstova. – M.: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1956. – 854 s.
12. Osborn Genri F. Chelovek drevnego kamennogo veka. Sreda, zhizn, iskusstvo /Osborn Genri F. // Per. s angl. yaz. pod red. i s dop. antropologa AN B. N. Vishnevskogo, s pril. stati "Doistoricheskiy chelovek v Rossii". – L., 1924. – 527 s.
13. Terminologiya legiki i psykhologii. Mensk: Inbelkult, 1923. [Elektronniy resurs] // Terminologiya legiki i psykhologii: – Rezhim dostupu: <http://www.slounik.org/bnt04/>
14. Shishkin A. F. Osnovy marksistskoy etiki: [ucheb. posobiye dlya vuzov] / A.F. Shishkin ; In-t mezhdunar. otnosheniye. – M. : Izd-vo IMO, 1961. – 528 s.
15. Yakimov V. P. Ranniye stadii antropogeneza. Proiskhozhdeniye cheloveka i drevneye rasseleniye chelovechestva /Yakimov V. P. // Trudy Instituta etnografii. Novaya seriya. – T. 16. – M., 1951. – 256 s.

Гаевская Т. И. Генезис и становление феномена морали

В статье анализируется мораль как универсальный феномен исторического развития общественного и индивидуального образа жизни. Доказано, что мораль является одним из основных типов социальной регуляции, своеобразным способом организации реального процесса человеческой жизнедеятельности. Объективные потребности общества, фиксируясь в обычаях, принимают форму оценок, общих правил и практических предписаний в виде морали.

Ключевые слова: мораль, обычай, нравственность, этика.

Gayevska T. Genesis and development of a morality

The article attempts to trace the logic of the different methodological approaches to the problem of the genesis of morality that existed in the history of ethics. This logic is included in some theoretical schemes and concepts, which allows to overcome the methodological limitations and the failure of some of the theories in the framework of cultural studies.

Problems of a modern society that characterize the socio-cultural situation in our country, manifested in cultural crisis, domestic relations, politics and the economy, education and training. These problems trying to some extent to solve the representatives of different sciences. On the pages of scientific publications are the debates and the search for new paradigms, new generation, reflecting the current situation categories. It seems that increasingly, the search will be successful within cultural studies. This science by synthesizing a reaching many sciences, producing a total "denominator" in the study of culture, showing the general and specific to the culture of different nations, because of its polyfunctionality evrystychnosti and presents opportunities for research and scientific generalizations.

Despite significant advances in the science of the theoretical modeling of individual aspects and stages of the genesis of moral progress in the past few years, the whole theory of the origin of morality yet. Therefore, in our view, a fruitful contribution to the development of this theory would be a system that reveals the mechanism of gradual development of morality. The main objective of the work is seen in an attempt to synthesize the various aspects of modern scientific understanding of the mechanism of the origin of morality in a coherent conception of the genesis of morality. To solve this problem you want to play, based on modern scientific material "objective" historical dialectic movement phenomenon of morality at the time of its inception, and the "subjective" dialectic deploy the origin of morality in historical types of philosophical and ethical systems of the past and present.

The main objective of the work specified in the task of critical analysis of methodological principles and content of the genesis of moral concepts in the history of ethical thought.

The novelty of the research is determined primarily methodological approach to the problem of the genesis of morality, the desire to reveal the objective laws of the origin, development and self-movement phenomenon of morality.

In the modern day, including ethical-cultural literature, there are different approaches to address specific issues of origin of morality.

Usually the surveys were isolated five or six or even more of these theoretical positions, but they were fully independent, somehow adhering to the two axial concepts which, in turn, went to the Kantian and Hegelian tradition. The first may be called (usually suspended) historical-genetic, functional, and the second – a historical and systematic, structural.

Russian scientists A. Shishkin, V. Zybkovets, D. Valyeev in content analysis of "morality" tribal relied on the idea of morality as a set of simple rules, norms of behavior that govern their relationships to one another, class, state, etc. These authors attributed the origin of morality to the era of primitive human herd.

In the early 70s was proposed "evolutionary-genetic" conception of the genesis of morality. Researchers concluded that "social behavior" is not a unique feature of human and she is genetically fixed mechanisms. This concept has been criticized in the scientific literature.

Theoretically and methodologically able to mature is the concept of the genesis of morality, in which the main condition for the formation of morality is a conflict between the individual and society, and its occurrence refers to the historical era of tribal society. This concept has a number of advantages: the origin of morality tallies with this contradiction in a way that serves as the development of moral self-movement, self-development.

In historical and moral system model is considered as a unique way of spiritual and practical development of the world a man who is in logical and reflective, emotional and subconscious form. The second model excludes the idea of morality as a form of social consciousness. It holds the line on the recognition of moral properties of a single human life, as well as part of spiritual practice "of man." In fundamental terms, it is not simply "reflect" reality, but also gets into it as a cross-cutting element of social practice.

Thus, the methodological basis of consideration of moral phenomena is the position that morality is a specific form of public display of human life, the moral idea expressed economic and socio-political conditions of society, that finally morality arose from the need to regulate behavior.

Key words: moral, custom, morality, ethics.

УДК 908(477)"1 пол XX"

Алла Миколаївна Желєзко
кандидат історичних наук

**ВПЛИВ КИЇВСЬКОЇ КОМІСІЇ КРАЄЗНАВСТВА
НА РОЗВИТОК КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ:
перша половина 20-х років XX ст.**

У статті висвітлено діяльність Київської комісії краєзнавства, встановлено роль та її місце в краєзнавчому русі першої половини 20-х років XX століття. Доведено, що комісія була фундатором і координуючим центром громадського краєзнавчого руху в Україні, організувала філії у Полтаві, Харкові та Одесі, була головним ініціатором підготовки до проведення з'їзду краєзнавців та I Всеукраїнської конференції краєзнавства. У її складі працювали висококваліфіковані фахівці, які керували різнопрофільними секціями і залучали до співпраці широкі кола громадськості.

Ключові слова: Київська комісія краєзнавства, координаційний центр, краєзнавчий рух, Всеукраїнська академія наук, громадські організації.